УДК 81'44:81'367.332.7(811.111+8111.161.2)

КАУЗАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

В. М. Соколова, О. О. Залужна

Анотація. Ця стаття присвячена зіставному дослідженню каузативних конструкцій (далі КК) на матеріалі англійської та української мов. Методологічною основою є системний підхід, використання таких методів та прийомів лінгвістичного аналізу, як диференційний, компонентний, дистрибутивний, структурний, контекстологічний аналіз і описовий метод. Специфіка досліджуваної теми передбачає опрацювання методики зіставного опису КК, здійснення семантичної класифікації КК в англійській та українській мовах. Здійснений кількісний аналіз емпіричного матеріалу з метою виявлення ступеня продуктивності семантичних типів у порівнювальних мовах.

Ключові слова: каузація, каузативна конструкція, семантика, синтаксис.

1. Вступні зауваження. Під каузативною конструкцією (далі КК) розуміється будь-яка конструкція, яка виражає каузативну ситуацію, наприклад:

(1) англ. *Jane dropped her pencil* ‘Джейн упустила свого олівця’;

(2) укр. *Сашко побудував дім*.

Об’єктом дослідження є КК в англійській та українській мовах, напр., англ. *to let smb do smth* ‘дозволяти кому-небудь робити що-небудь’, *He stirred her wrath* ‘Він викликав її гнів’, укр. *Батьки спонукали мене до навчання*, укр. *Батьки наказували мені вчитись, вразити кого-небудь*, *впустити що-небудь*.

Предметом є семантика каузативних конструкцій в англійський та українській мовах.

Мета полягає у проведенні семантичного аналізу одиниць дослідження та визначенні спільних і відмінних ознак англійських та українських КК.

Матеріалом дослідження слугують 454 конструкцій (253 конструкцій в англійській та 201 конструкцій в українській мові), отримані методом суцільної вибірки з текстових джерел англійської та української мов.

2. Теоретичні засади дослідження. КК і семантичні смисли, які вони передають, є фундаментальною основою, яка присутня в усіх мовах світу і є частиною універсальної семантичної організації.

Каузація як мовна репрезентація причинно-наслідкових відношень представляє собою окремий випадок відношень обставини, які вказують на сукупність конкретних умов, у яких здійснюються, стаються будь-які явища, процеси, події, факти, пов’язані з чимось, що сприяють на щось або викликають появу чогось [1: 209].

На думку М. Шибатані, каузативна ситуація має відповідати двом умовам:

1) каузувальна подія та подія, яка каузується, розподілені в часі таким чином, що подія, яка каузується, може відбуватися тільки після каузувальної;

2) каузувальна подія та подія, яка каузується, є взаємозалежними, й існування події, яка каузується, можливе тільки за умови реалізації каузувальної події. Якщо каузувальна подія не відбулася, подія, яка каузується, також не відбувається [2: 1–2].

За визначенням Г. Г. Сильницького, каузативні дієслова у своїй семантичній структурі містять вказівку на каузувальний стан; стан, який каузується; та причинно-наслідковий зв’язок між ними, тобто каузативність виражається імпліцитно і міститься в глибинній структурі дієслова [3: 247].

У сучасній лінгвістиці існує декілька семантичних класифікацій каузативних дієслів. Залежно від ступеню впливу каузатора виділяють *маніпулятивну* та *директивну*, або, за іншою термінологією, *контактну* та *дистантну* каузацію [4: 18]. За маніпулятивної каузації каузувальна дія відбувається за допомогою фізичної сили (пор. : англ. *to cut away*, *to throw*, *to break*; укр. *відрізати*, *кидати*, *ламати* тощо), директивний

каузатив передбачає застосування каузатором соціальних або вербальних засобів (пор. : англ. *to confiscate*, *to beg*, *to arrest*; укр. *конфіскувати*, *випрошувати* тощо).

Залежно від темпоральної дистанції між антецедентом та консеквентом каузативні ситуації поділяються на *прямі* та *непрямі*. Під прямою каузацією розуміють ситуацію, коли антецедент безпосередньо є причиною консеквента (наприклад, "X, штовхаючи Y, примушує його впасти"), непряма каузація має справу із ситуацією, коли консеквент каузується не безпосередньо антецедентом, а ще однією дією (наприклад, "X ламає машину, внаслідок чого Y потрапляє в аварію") [4: 18].

За ступенем участі каузатора каузативні ситуації стратифікують на *фактитивні*, *пермісивні* (*прохібітивні*) та *асистивні* [4: 18]. За фактитивної каузації каузатор розглядається як основне джерело дії, що каузується, пор. : англ. *to cut*, *to take*, *to order*; укр. *різати*, *брати*, *наказувати* тощо. За пермісивної (прохібітивної) ситуації каузатор не є основним джерелом дії, яка каузується, а його роль обмежується дозволом (забороною) виконання дії, пор. : англ. *to let*, *to allow*; укр. *дозволяти*, *допускати* тощо. За асистивної каузації каузатор є не єдиним джерелом дії, яка каузується, а виконує цю роль спільно з ким-небудь іншим чи сприяє виконанню дії, пор. : англ. *to help*, *to assist*; укр. *допомагати*, *сприяти* тощо.

Розподіл на *навмисну* (активну) та *ненавмисну* (пасивну) каузацію базується на характері каузувальної дії, яка може бути агентивною, тобто протікати під контролем каузатора (наприклад, англ. *John built a house* 'Джон побудував дім'), або неагентивною, тобто відбуватися без активної участі каузатора (наприклад, англ. *Jane dropped her pencil* 'Джейн упустила свого олівця') [4: 19].

Якщо дія каузації та її результат (дія, яка каузується) позначаються однією лексемою, дієслово визначається як таке, що містить у своїй семантиці *результативну* КС, напр., англ. *to kill*, *to solicit*, *to frighten*; укр. *вбити*, *випросити*, *налякати* тощо. Якщо зазначені елементи містяться в семантиці різних лексем, дієслово виражає *нерезультативну* КС, напр., англ. *to let*, *to make*; укр. *дозволити*, *змусити* [4: 19].

За напрямком каузативної дії виділяють *пряму* (позитивну) та *зворотну* (негативну) каузацію [4: 19]. За визначенням Г. О. Золотової, за прямої каузації мова йде про становлення відношень, напр., укр. *надягати*, *давати*, *посилати*; зворотна каузація має справу з розривом відношень і містить негативну сему [5: 285], напр., укр. *знімати*, *забирати*, *повертати*. Пари каузативних дієслів за опозицією «пряма – зворотна каузація» розглядаються як антоніми, тому що вони протиставляються тільки за наявністю або відсутністю семи заперечення, що експлікується під час їх розкладання на диференційні ознаки: *давати* «каузувати мати», *забирати* «каузувати не мати» тощо.

Особливий тип каузативних дієслів становлять лексеми, в яких форма перехідного каузативного дієслова збігається з формою неперехідного некаузативного дієслова, до яких належать, зокрема, англійські слова, напр., англ. *to open* 'відкривати', *to move* 'пересувати' тощо, наприклад, *The door opened* 'Двері відчинилися', *John opened the door* 'Джон відкрив двері' [2: 19].

3. Семантика компонентів КК. В англійській та українській мовах у фактитивній каузації каузатор розглядається як основне джерело дії, що каузується. Пермісивна каузація реалізується за допомогою метадієслова 'забороняти' або 'дозволяти'. В асистивній каузації агент каузації допомагає іншому агенсу. Найбільш частотним типом каузації в англійській мові є пермісивна каузація (англ.77,5 %, укр.50 %).

В навмисній каузації дія протикає під контролем каузатора. Ненавмисна каузація найчастіше реалізується в конструкціях, які передають емоційний стан каузатора. Найбільш частотним типом каузації в англійській та українській мовах є навмисна каузація (англ. 84 %, укр. 64 %).

(3) англ. *The decorator had raised his supercilious eyebrows, but it was the only room in the house in which Julia felt completely at home* 'Декоратор підняв його зарозумілі брови, але це була єдина кімната в будинку, в якому Джулія відчувала себе зовсім як вдома';

(4) укр. *Значить, сьогодні ввечері екрани газет зроблять цей шелест криком на всю Європу*.

В англійській та українській мовах в прямій каузації ситуація каузації і результуюча ситуація нероздільні в часі. В зворотній каузації ситуація каузації і результуюча ситуація можуть бути розділені в просторі та часі. Найбільш частотним типом каузації в обох мовах є пряма каузація (англ.58 %, укр.54 %).

В результативній КК можна поділити на: 1) дієслова каузації вимоги (causation by command); 2) дієслова каузації безпосередньою фізичною дією; 3) дієслова каузації емоцій. Найбільш частотним типом каузації в англійській та українській мовах є каузація з дієсловами безпосередньою фізичною дією (англ.58 %, укр.58 %).

(5) англ. *He pushed open the door, and a hideous cheesy smell of sour beer hit him in the face* 'Він штовхнув двері, і огидний сирний запах кислого пива вдарив йому в обличчя';

(6) укр. *Тоді вартовий штовхнув її в плече поточилась вона і впала на шпориш*.

Аналіз емпіричного матеріалу демонструє, що в англійській та українській мовах в результативній каузації дія каузації та її результат (дія, яка каузується) позначаються однією лексемою, дієслово визначається як таке, що містить у своїй семантиці. Нерезультативна каузація найчастіше реалізується в конструкціях, де дія каузації та її результат містяться в семантиці різних лексем. Найбільш частотним типом каузації в англійській та українській мовах є результативна каузація (англ.52 %, укр.57 %).

(7) англ. *The Party prisoners seemed terrified of speaking to anybody, and above all of speaking to one another* 'Партійні ув'язнені, здавалося, були в жаху не з ким-небудь заговорити, і перш за все, заговорити один з одним';

(8) укр. *Жахається думкою Мирон Данилович: «Ну, ящір і єсть! Скоро – час головного, який від прірви і мучитель…»*.

В англійській та українській мовах КК можуть виражати активний і пасивний стан. Найбільш частотним типом каузації в англійській та українській мовах є каузація активного стану (англ.90 %, укр.68 %).

(9) англ. *He put the diary away in the drawer* 'Він поклав щоденник у ящик';

(10) укр. *Оленка миттю поклала дзеркальце на стіл і, торгнувши дверима, відпурхнула через сіни*.

4. Висновки. КК мають спонукальне значення, тобто суб'єкт не виконує дію сам, а спонукає когось до її виконання. Також такі конструкції можна визначити як словосполучення зі спонукальною семантикою, що мають кілька компонентів та утворюють складний додаток. Залежно від ступеню впливу каузатора виділяють маніпулятивну та директивну каузацію. Фактитивна каузація відрізняється тим, що за її умов дія, яку здійснює агент дії, приносить певну користь для автора каузації. Розподіл на навмисну та ненавмисну каузацію базується на характері каузувальної дії. Нерезультативна каузація може бути виражена в англійській і українській мовах дієприкметниковим зворотом. Відсоткові показники різних типів КК та частотність їх використовування в англійській та українській мові загалом співпадають.

Аннотация. Данная статья посвящена сопоставительному исследованию каузативных конструкций (дальше КК) на материале английского и украинского языков. Методологической основой является системный подход, использование таких методов и приемов лингвистического анализа, как дифференциальный, структурный анализ, описательный метод, контекстологический анализ. Специфика исследуемой темы предусматривает проработку методики сопоставимого описания КК, осуществления семантической классификации КК в английском и украинском языках. Проведен количественный анализ эмпирического материала с целью выявления степени продуктивности семантических типов в сравниваемых языках.

Ключевые слова: каузация, каузативная конструкция, семантика, синтаксис.

*Abstract.*The main concern of this article is the comparative analysis of the causative constructions (CC) on the basis of the English and the Ukrainian languages. The methodological basis is the systematic approach, the use of such methods and ways of linguistic analysis as differential, structural, contextual analysis and the descriptive method. Specificity of the given theme presupposes the developmental work of the principles of the comparative description of CC, accomplishment

of the semantic classification of CC in both the English and the Ukrainian languages. Quantitative analysis of the empiric material is done with the aim of indicating the level of productivity of semantic types in the languages compared.

Keywords: causation, causative construction, semantics, syntax.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Глущук Г. Каузальність і каузативність – якісні різновиди каузації / Г. Глущук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – 2009. – Вип. IX. – С. 209–212.

2. Shibatani M. Causativization / M. Shibatani // Syntax and Semantics / [M. Shibatani (ed.)]. – N.Y., San Francisco, London : Academic Press, 1976. – Vol. 5. – P. 239–294.

3. Сильницкий Г. Г. Семантическая валентность глагола и его разноуровневые характеристики в английском языке / Г. Г. Сильницкий // Типология. Грамматика. Семантика : [сб. ст. к 65-летию В. С. Храковского / ред. Н. А. Козинцева, А. К. Оглоблин]. – СПб. : Наука, 1998. – С. 246–260.

4. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дис. на здобуття ст. канд. філол. наук : 10.02.17 / О. О. Залужна. – Донецьк, 2014. – 283 с.

5. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / [2-е изд., испр.] / Г. А. Золотова. – М. : УРСС, 2005. – 351 с.

УДК 811.161.2’271

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *ІНТИМНІСТЬ* В ЛЕКСИЧНІЙ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

К. В. Струкевич, О. Д. Краєвська

Анотація. У статті розкрито комплексний підхід до вивчення засобів вербальної репрезентації концепту ІНТИМНІСТЬ в українській та англійській мовах. Визначено принципи дослідження концепту ІНТИМНІСТЬ. Змодельовано структуру концепту ІНТИМНІСТЬ у кожній з досліджуваних мов.

Ключові слова: категорія емотивності, емотивний концепт, сема, прототиповий параметр, семантико-когнітивна ознака концепту.

У лінгвістичних дослідженнях емоції до недавнього часу вивчали переважно у межах емотіології на основі лінгвопсихології та системно-структурного мовознавства (І. Арнольд, О. Галкіна-Федорук, А. Зеленько, В. Шаховський та ін.). Увагу приділяли саме таким аспектам, як емотивні лексико-семантичні засоби мови (М. Алефіренко, Н. Арутюнова, Ф. Джонсон-Леїрд, М. Красавський, О. Латіна, В. Шаховський та ін.), афективна фонетика (А. Калита, Л. Кантер, Дж. Кейнен, Г. Класмейєр, Н. Фрідленд та ін.), афективна граматика та синтаксис (М. Гізман, В. Задворнов та ін.), гендерні та етнокультурні відмінності у вираженні емоцій (С. Воркачов, Ш. Кітаяма, Х. Маркус, Д. Мацумото та ін.), вербалізація емоцій у художньому тексті (О. Воробйова, В. Шаховський).

З-поміж перелічених досліджень спільними рисами є інтерес лінгвістів до вивчення внутрішньої емоційної сфери мовної особистості, антропоцентризм, відповідно до якого людські емоції відіграють визначальну роль у створенні та подальшому розвитку концепції категоріального статусу емотивності в мові, та функціоналізм, тобто дослідження мови при реалізації нею своєї емотивної функції. Проте варто відмітити, що саме когнітивна парадигма в лінгвістиці підтвердила тезу про те, що кожна емоція має свій концептуальний каркас. Це зумовило включення дослідження емоцій, специфіки їхнього освоєння й матеріалізації та їхніх лінгвоментальних реалізацій (емотивних концептів) у коло завдань когнітології.

На сьогоднішній день, одним із актуальних напрямків сучасної когнітивної лінгвістики є дослідження емотивних концептів, чи концептів емоцій (М. Алефіренко, А. Бабушкін, Л. Барсалоу, А. Бєлова, А. Вежбицька, О. Винарська, Н. Дорофєєва,